

1-MAVZU. “O‘ZBEK TILINING SOHADA QO‘LLANISHI” FANINI O‘QITISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Mashg‘ulot rejasi:

- 1.Til va tafakkur.
- 2.Til va nutq.
- 3.Davlat tili tushunchasi.
- 4.O‘zbek tili va davlat qonunlari.

Til va tafakkur.

Tafakkur arabcha soʻz boʻlib, fikr yuritish, oʻylash, fikrlash kabi maʼnolarni ifodalaydi. Tafakkur orqali obyektiv borliqni taniy boshlaymiz. Bu borada mutafakkir Alisher Navoiy shunday yozadi:

Ki har ishni qildi odamizod,
Tafakkur birla qildi oni bunyod.

Tafakkur fikrning koʻpligi hisoblanar ekan, til mana shu fikrlarning voqe boʻlishidir, yaʼni fikr (tafakkur)ning roʻyobga chiqishida til asosiy vosita boʻlib xizmat qiladi. Til va tafakkur uzviy bogʻliq. Tilsiz tafakkur va tafakkursiz til mavjud boʻlolmaydi (obrazli qilib aytadigan boʻlsak, tansiz jon, jonsiz tan boʻlolmaganidek).

XX asrning buyuk yozuvchilaridan biri Oybek “Navoiy” asarida “Bir soatlik tafakkur bir yillik toatdan afzal” deydi. Buning maʼnosi shuki, kishi qanchalik koʻp oʻylasa, fikr yuritsa, uning qiladigan amali ham, aytadigan soʻzi ham shunchalik goʻzal boʻladi, boshqalarga ibrat boʻladi.

Tafakkur, jamiyat, mehnat faoliyati davomida oʻsib, rivojlanib boradi. Demakki, til va uning koʻrinishi boʻlgan nutq ham tafakkur bilan bogʻliq holda takomillashib boradi.

Til va nutq.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “til”ga shunday ta‘rif beriladi: “Kishilar o‘rtasida, jamiyatda o‘zaro fikr almashishning muhim vositasi; tilshunoslikning asosiy o‘rganilish obyekti”. Biz o‘z fikrimizni tilsiz turli vositalar bilan (qo‘l, bosh, yuz, ko‘z harakati bilan) ham bir qism ifodalashimiz mumkin. Biroq til va uni ro‘yobga chiqaruvchi nutqimizsiz ko‘zlangan maqsadga to‘liq erisholmaymiz.

Inson ongi biror bir voqelik aks ettirar ekan, u so‘zlar orqali (nuqt vositalari bilan) yuzaga chiqaradi. Odamzodning bolaligidan to umrining oxirigacha oladigan ilmiy va hayotiy ta‘limi so‘z va til vositasida amalga oshadi. Tafakkur, til va uning yuzaga chiqaruvchi (og‘zaki,yozma shaklda) vosita so‘z bo‘lar ekan (nutq), bu borada A.Navoiyning quyidagi misralarini eslatib o‘tish maqsadga muvofiq:

Insonni so‘z ayladi judo hayvondin,
Bilki, guhari sharif yo‘qdur ondin.

TIL VA NUTQ O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI BILAN AJRALIB TURADI:

1. Til – aloqa quroli. Nutq ana shu aloqa jarayonini amalga oshiruvchi vosita, aloqa shaklidir.
2. Tilning umri uni yaratgan xalqning o'zidek uzoq tarixga ega. Nutqning umri alohida bir shaxs umri bilan teng.
3. Til muayyan bir tilda so'zlovchilar uchun umumiy bo'ladi. Til me'yorlaridan kelib chiqib, barchaga bir xil talab qo'yiladi. Masalan, maktab so'zi turli hududlarda turlicha talaffuz etilsa ham (jumladan, maktab, mektep va h.k.), orfoepiya qoidasiga ko'ra shu millatning barcha vakili maktab tarzida talaffuz etishi me'yoriy hol sanaydi.

TIL VA NUTQ O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI BILAN AJRALIB TURADI:

4. Til nisbatan turg'un, barqaror bo'lsa, nutq doim harakatda bo'lib, o'zgaruvchan bo'ladi. Til va nutq o'z birliklariga ega. Til birliklari sifatida quyidagilarni sanash mumkin:

Fonema – tilning ma'no farqlash qiymatiga ega bo'lgan eng kichik birligi. Fonema hozirgi zamon tilshunosligining mustaqil tarmog'i bo'lmish fonologiyada o'rganiladi.

Morfema – tilning xususiy ma'noga ega bo'lgan, boshqa ma'noli qismlarga bo'linmaydigan birligi: tur, yur, boshliq va b.

Leksema – jamiyat a'zolari uchun tayyor, umumiy, majburiy bo'lgan, shakl va mazmunning barqaror birikuvidan tashkil topgan til birligi.

**NUTQ KUNDALIK HAYOTDA KISHILAR
ORASIDAGI O'ZARO ALOQA EHTIYOJINI
QONDIRUVCHI VOSITADIR.**

Gap – nutqning bir va undan ortiq soʻz vositasida hosil qilingan birligi.

Soʻz birikmasi – ikki va undan ortiq mustaqil soʻzdan tashkil topgan, tushuncha ifodalaydigan grammatik hodisadir.

Tovush – havo oqimining nutq aʼzolari orqali shakllanib, maʼno ifodalash uchun xizmat qiladigan nutq birligi.

Nutq til materialining namoyon boʻlish jarayoni. Nutq birliklari quyidagilar:

Soʻz – leksemaning nutqda reallashishi.

Harf – tovushning yozuvdagi shartli belgisi.

MAVZUNI MUSTAHKAMLASH UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Til va tafakkurning o'zaro munosabati haqida ma'lumot bering.
2. Til va tafakkurning rivojini ta'minlovchi holat nima?
3. Til va nutq, ularning farqi haqida nima deya olasiz?
4. Nutqning to'g'riligi va aniqligi nutq madaniyati uchun qanday ahamiyatga ega?
5. Nutqning ravonligi, soddaligiga qanday erishiladi?
6. Nutqning mantiqiyligi va ta'sirchanligi deganda nimani tushunasiz?
7. Og'zaki va yozma nutq shakllariga xos xususiyat nimadan iborat?
8. Til, nutq va so'zlashuv odobi haqida maqol, hikmatli so'z ayting.